

УДК 808. 26 – 313.1 (043.3)

ТЫПОВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКІХ ПСЕЎДАНИМАЎ

• **В. В. Шур**
(Мазыр, Беларусь)

У артыкуле прадоўжана пачатае аўтарам далейшае апісанне і сістэматызацыя беларускіх псеўданимаў: прасочаны іх тыповыя семантычныя і словаўтваральныя асаблівасці, праз якія выяўляецца іх нацыянальны каларыт, рэгіянальныя адметнасці, мастацкая арыгінальнасць, частотнасць, сімвалізм і інш.

Ключавыя словы: псеўданім, уласнае імя, разнавіднасці псеўданимаў, апелятыў, тапанімічная назва, прозвішча, айконім.

В статье продолжены начатые автором дальнейшее описание и систематизация белорусских псевдонимов: прослежены их типичные семантические и словообразовательные особенности, через которые проявляется их национальный колорит, региональные особенности, художественная оригинальность, частотность, символизм и др.

Ключевые слова: псевдоним, собственное имя, разновидности псевдонимов, appellative, топонимическая название, фамилия, ойконим.

The article deals with continuation of the research, which the author has started, with the further description, systematization of the Belarusian nicknames. The typical semantical and word-building features are traced, due to such features the author specifies the national colour, the regional peculiarities, artistic originality, frequency, symbolism, etc.

Key words: nickname, proper name, kinds of nicknames, appellative, toponymic unit, surname, oikonum.

У гэтай публікацыі мы прадоўжым далейшае апісанне і сістэматызацыю беларускіх псеўданімаў, звярнуўшы ўвагу на іх тыповыя асаблівасці. Псеўданім (ад грэч. *pseudonimos* – “ілжыва названы”) – выдуманая імя або прозвішча, пад якім выступаюць некаторыя пісьменнікі, мастакі, вучоныя, грамадскія дзеячы і інш. Беларускія псеўданімы вядомыя з XVI стагоддзя. Выдатным творам антыўніяцкай публіцыстыкі лічыцца “Апокрысіс” (Вільня, 1597) *Хрыстафора Філарэта* (псеўданім Марціна Бранеўскага).

Прырода беларускіх псеўданімаў даследавана яшчэ недастаткова, хаця паходжанне, словаўтварэнне такіх уласных найменняў нярэдка цікавіць многіх, асабліва даследчыкаў творчасці пісьменнікаў, грамадскіх дзеячаў, вядомых вучоных. Гэтай праблеме прысвечана некалькі прац Я. Саламевіча [1; 2], А. Лойкі [4], Г. Мезенка [3], В. Шура [6; 7]. У 1983 г. апублікаваны слоўнік беларускіх псеўданімаў.

Фантазія людзей, асабліва пісьменнікаў, вучоных у стварэнні псеўданімаў неабмежаваная, аднак большая частка такіх беларускіх імёнаў, гісторыя якіх пачынаецца з XVI ст., утворана па тыповых беларускіх анамастычных мадэлях, часта з выкарыстаннем у структуры такіх найменняў беларускіх экзатычных слоў, семантыка якіх па розных абставінах страцілася або ўгадваецца пры ўдумлівым іх асэнсаванні: *Мікола Крывіч* (М. Байкоў), *Кастусь Каганец* (К. Кастравіцкі), *Лук’ян Блёкат* (Х. Жычка), *Янка Журба* (І. Івашын), *Адам Гаротны* (А. Баршчэўскі), *Хвядос Явар* (Х. Шынклер), *Рыгор Кобец* (М. Сандыга), *Мінчук* (І. Луцэвіч), *П. Далецкі* (П. Броўка), *М. Кракоцкі* (І. Саламевіч) і інш. Структура некаторых псеўданімаў вельмі спецыфічная і значна адрозніваецца ад усталяваных у наш час прозвішчаў: *Сярожа пастушок* – С. Крывец; *Шчыры беларус* – З. Жылуновіч; *Чыгуначнік Бэцін* – А. Александровіч; *І.Л.* – Іван Луцэвіч; *Б-віч* – М. Багдановіч; *Янук з-пад Мінска* – Іван Луцэвіч; *Былы вучань* — Валянцін Таўлай;

Стары педагог — Я. Карскі; *Радыён Хваля* — У. Юрэвіч і інш. [1].

Адрозніваюць наступныя разнавіднасці псеўданімаў:

а) *уласна псеўданімы*, або *фікціонімы*. Яны нагадваюць, ствараюць уражанне прозвішча або ўласнага імя: *Тарас Гушча* (К. Міцкевіч), *Міхась Чарот* (М. Кудзелька), *Эдзі Агняцвет* (Эдзі Каган);

б) *абагульняльныя* псеўданімы. У такіх адзінках сапраўднае імя і прозвішча аўтара замяняецца ўказаннем на яго нацыянальнасць, тэрытарыяльную прыналежнасць, сацыяльнае становішча ў грамадстве, партыйнасць, пасаду і інш.: *Беларус* – М. Гарэцкі, *Litwin* – А. Рымша, *Мікалаевец* – К. Міцкевіч, *Алесь Случанскі* – С. Ліхадзіеўскі, *Стары педагог* – Я. Карскі, *Падпольнік* – В. Харужая, *Падарожны* – А. Лявіцкі і інш.;

в) *крыптанімы*, яны ўтвараюцца з розных скарачэнняў імя або прозвішча аўтара ці яго псеўданіма: *І.Л.* – Іван Луцэвіч, *Б.* – М. Багдановіч, *Б-віч* – М. Багдановіч, *К-а* – І. Луцэвіч;

г) *псеўдаандронімы*, г.зн. мужчынская форма псеўданіма для аўтара-жанчыны: *Адам Шкляр* – Ванда Лявіцкая, *Гаўрыла з Полацка* – Алаіза Пашкевіч;

д) *псеўдагінімы*, г.зн. жаночая форма псеўданіма для аўтара-мужчыны: *Ганна Крум* – Канстанцін Міцкевіч, *Ганна Аршыца* – Уладзімір Дубоўка.

Гісторыя беларускага псеўданіма, як адзначаў Алег Лойка, не можа не ўражваць: 20 тысяч беларускіх псеўданімаў, якія сабраў Іван Саламевіч, – гэта ашаламляльная лічба, гэта адно з першыстваў у свеце па псеўданімах [4, с. 55].

Літаратуразнаўца Мікола Трус, які прасачыў паходжанне некаторых беларускіх псеўданімаў, адзначаў, што выбар такіх творчых імёнаў абумоўліваецца рознымі фактарамі (сацыяльнымі, палітычнымі, часавымі, сітуацыйнымі, эстэтычнымі), але ў большасці выпадкаў яны трымаюцца за нацыянальную культурную традыцыю, вельмі рэдка

матыуюцца і тлумачацца ўплывам міжкультурнага дыялогу (Роднае слова, 2013 – № 1, с. 14).

Псеўданімы ў сваёй большасці, як і мянушкі, – словы семантычна празрыстыя. Ад імёнаў і прозвішчаў адрозніваюцца тым, што яны вывараюцца і ствараюцца іх носьбітамі з улікам уласных густаў, схільнасцей. Псеўданімы нярэдка характарызуюць іх носьбітаў паводле нацыянальнасці, сацыяльнага паходжання, мясціны, дзе стваральнік псеўданіма нарадзіўся ці праявіў сябе як асоба, выявіў свае схільнасці і інш.: *Максім Беларус* (М. Гарэцкі), *Літвін* (А. Рымша), *С. Койданаўскі* (С. Шушкевіч), *Чырвоны* (В. Таўлай), *Падпольнік* (В. Харужая), *А. Гарун* (А. Прушынскі), *Мікалаевец* (К. Міцкевіч), *Лупаты* (Я. Скурко), *Відук* (І. Скрыган).

Росквіт моватворчасці па стварэнні псеўданімаў на Беларусі прыпадае на 20–30-я гады ХХ ст., таму сярод маладой творчай інтэлігенцыі таго перыяду лічылася арыгінальным мець абавязкова псеўданім. Некаторыя аматары мелі дзясяткі і нават сотні такіх найменняў: Самуіл Плаўнік (*Змітрок Бядуля*) меў іх 38; Алаіза Пашкевіч (*Цётка*) – 28; Канстанцін Міцкевіч (*Якуб Колас*) – 59; Іван Луцэвіч (*Янка Купала*) – 44; Аляксандр Карагай (*Максім Лужанін*) – 15; Зміцер Жылуновіч (*Цішка Гартны*) – 121; Людвіка Войцік (*Зоська Верас*) – 28; Ілья Ляўковіч (*Гальяш Леўчык*) – 31 і г.д. Чаму ў Цішкі Гартнага было так многа псеўданімаў? Адказ на гэта пытанне даў Янка Саламевіч у артыкуле “3 псеўданімамі на ты”. Найперш гэта звязана з тым, што некалькі матэрыялаў аднаго аўтара могуць на газетнай паласе побач стаяць. Раней не дазвалялася, каб у адной газеце друкаваліся розныя матэрыялы аднаго аўтара ды яшчэ пад адным прозвішчам. Узгадваецца *Цішка Гартны*, які на адной паласе па восем псеўданімаў скарыстоўваў [Краязнаўчая газета, 2008 – № 20 (229), с. 7].

Такім чынам, у псеўданімах у адрозненне ад прозвішчаў выразней праяўляецца лексічнае значэнне. Праўда, падабраць ключ да выяўлення сутнасці семантыкі асобных псеўданімаў надзвычай складана: патрабуецца тлумачэнне не толькі апелятыва, ад якога ўтвораны псеўданім, але і веданне жыццёвага і творчага шляху носьбіта і стваральніка такога імя, асаблівасцей яго характару, адносін з роднымі, сябрамі, таварышамі па працы і інш.

Янка Саламевіч пра ўзнікненне розных псеўданімаў пісаў наступнае: “Прычын і меркаванняў, якія вымушалі паасобных аўтараў выступаць у друку інкогніта, надзвычай многа. Адны вымушаны былі захоўваць сваё

сапраўднае імя ў таямніцы, баючыся ганенняў цензуры, другія, каб адвесці ад сябе агонь крытыкі, трэція прыдумлялі сабе розныя прозвішчы пад уплывам моды, іншыя з-за таго, што іх прозвішча супадала з ужо вядомымі ў літаратуры, некаторыя хаваліся за псеўданім, каб прымусіць публіку гадаць пра яго сапраўднага носьбіта. Той-сёй не хацеў выстаўляць свайго сапраўднага імя з-за сціпласці. Сатырыкі і гумарысты бралі пацешныя псеўданімы, разлічваючы выклікаць адпаведны камічны эфект і г.д.” [1, с. 3].

Уплыў старэйшых пісьменнікаў 20-х гадоў на маладых літаратараў, як адзначаюць даследчыкі, выразна праяўляўся часам праз псеўданімы. Так, з Капыльшчыны пачынаўся літаратурны шлях цэлай кароты беларускіх пісьменнікаў — *Цішкі Гартнага*, *Кузьмы Чорнага*, *Адама Бабарэкі*, *Міколы Хведаровіча* і інш. Самым аўтарытэтным у іхнім асяродку, безумоўна, быў Зміцер Жылуновіч, у якога набор псеўданімаў быў даволі ўнушальным — болей за 120 найменняў, прычым было заўважана, што выкарыстанне псеўданімаў у яго залежала ад жанру: свае вершы і праязныя творы ён найчасцей падпісаў псеўданімам *Цішка Гартны*, а крытычныя артыкулы, рэцэнзіі — *Янка Кліч*. Другі капылянін *Адам Бабарэка* — найбольш аўтарытэтным крытык пісьменніцкай арганізацыі “Маладняк”, падпісаўся псеўданімамі *Якім Каліна*, *Адам Чырвоны*, *Адам Гаротны*, *Малады Настаўнік*. Звярніце ўвагу: у Зміцера Жылуновіча былі псеўданімы *Цішка Гартны*, *Чырвонь*, *Язэп Чырвонь* і інш. Як відаць, яго ўплыў на маладзейшых землякоў быў відавочным нават у псеўданімах.

Значная колькасць беларускіх псеўданімаў утрымлівае гумарыстычны, камічны падтэкст. Такія ў сваёй большасці псеўданімы Ніла Гілевіча, якія растлумачыў Алег Лойка: *Раскапэнда-Бабэцкі*, *Люцыян Корч-Неасмалоўскі*, *Міхайла Таптун-Тутэйшы*, *Алесь Абабак*, *Зюзя Зімавей*, *Антось Кудзеля*, *Банадысь Папруга*, *Францішак Вядзьмак-Лысагорскі*. Псеўданім *Папруга* – гэта прадаўжэнне сатырычнай і гумарыстычнай традыцыі Кандрата Крапівы (*папруга б’е, як пчэ крапіва*), *Абабак*, *Зімавей Кудзеля* – ад самапрыніжэння гумарыста, ад выдавання сябе нібы самым звычайным грыбам, пуставейным *Зюзем*, асобай раскудлачаных думак і пачуццяў. *Лысагорскі* выдае сябе за ведзьмака, але не за чараўніка, за сілу, якая вядзьмарыць, а не чаруе. І што цікава: не самаатэстацыя сябе ведзьмаком выйшла ў гэтым псеўданіме Н. Гілевіча на першы план, а прозвішча, што пайшло ад назвы *Лысяя гара*, дзе свае лецішчы

будаваў пісьменнікі, стаўшы героямі слаўтай сатырычнай паэмы – лысагорцамі. Псеўданім нарадзіў выдатны тыповы вобраз *лысагорца* [4, с. 49].

У аснову шматлікіх беларускіх, рускіх, украінскіх, літоўскіх псеўданімаў пакладзены тапанімічныя назвы. Так, Канстанцін Міцкевіч (Якуб Колас) меў наступныя псеўданімы “тапанімічнага” паходжання: *Альбуцкі, Мікалаевец, Наднёманец, Марцін з-пад рэчкі; Иван Луцэвіч (Янка Купала) — Мінчук, Стары Мінчук, Здарэнец, Янук з-пад Мінска; Мікола Каспяровіч — Вольмар, Менскі, Слуцкер, Стаход; Кастусь Каліноўскі — Яська гаспадар з-пад Вільні; Зміцер Жылуновіч (Цішка Гартны) — Беларусь, Беларусь камуніст, Капальскі Бэйгар, Капылянін, Не вількамірскі, Мінчанін; Мікалай Раманоўскі (Кузьма Чорны) — Ігнат Булава з-пад Турава; Адам Мальдзіс — А. Гудас; Пімен Панчанка — Тарас Паляшук, Якуб Паляшук; Максім Гарэцкі — Амціслаўскі, Беларусь, Максім Беларусь; Францішак Багушэвіч — Сымон Рэўка з-пад Барысава; А. Рымша — А.Р. Літвін; П. Броўка — П. Далецкі; І. Саламевіч — К. Ракоцкі, Я. Малакракоцкі, М. Кракоцкі; У. Самойла — Мінчук, Стары Мінчук; М. Чарнушэвіч — Себасцяян Старобінскі; П. Бітэль — Леанід з-пад Вішнёва і інш.* Нягледзячы на празрыстасць унутранай формы і нібыта ўяўную лёгкасць тлумачэння такіх псеўданімаў, высвятленне сутнасці такіх анамастычных адзінак патрабуе добрага ведання фактаў з гісторыі і жыцця носьбітаў псеўданімаў. Байкапісец Уладзімір Іванавіч Корбан меў у свой час псеўданім *Баранскі Ян*, утвораны, відаць, ад тапоніма *Барань*, што ў Аршанскім раёне, дзе нарадзіўся паэт-сатырык. Максім Гарэцкі меў псеўданім *Мсьціслаўскі*, Мікола Лупсякоў—*М. Гомельскі*, А. Макаёнак—*А. Журавіцкі*. Сапраўднае прозвішча пісьменніка трагічнага лёсу *Міхась Зарэчкага* – *Міхась Касяноў*. Нарадзіўся ён на Віцебшчыне, але дзяцінства яго прайшло ў вёсцы *Зарэчка*, недалёка ад Шклова. І, як у папярэдніх выпадках, ён выбраў для сябе псеўданім *Зарэцкі* – ад назвы паселішча, дзе прайшлі часы дзяцінства і юнацтва. Такія псеўданімы, як пераконваемся, частыя сярод беларускай творчай інтэлігенцыі. Яны лёгкія на ўспрыняцце і засваенне, бо нагадваюць тыповыя беларускія прозвішчы, частыя і ўласцівыя раней для шляхты, магнатаў. Параўнаем: князі *Друцкія, Слуцкія, Мсьціслаўскія, Мірскія* і інш.

Многія ўкраінскія і беларускія пісьменнікі карысталіся цэлай гамай самых разнастайных “батанічных” і “заалагічных” псеўданімаў: *Астан Вішня, Ганна Барвінак, Марка*

Чарамышына, Якуб Колас, Язэп Пушча, Кандрат Крапіва, Міхась Чарот, Ігнат Дубок, Янка Відук, Алесь Жаўрук, Андрэй Язюля, Иван Карась, Сяргей Каршун, Вера Мурашка і інш. У свой час псеўданімамі “расліннага” і “жывёльнага” паходжання карысталіся пісьменнікі, вядомыя дзеячы беларускага грамадства: *Асот Грыша — Пятро Глебка, Асіна Антось — А. Карніцкі, Асот — Мікола Засім, Асот Сяргей — Сяргей Законнікаў, Асцюк — Иван Брыль, Баравы Юрка — Пётр Броўка, Баравы Андрэй — Аляксандр Баршчэўскі, Баравы Р. — Рыгор Шырма, Бобрык — Хведар Жылка, Бярозка Алесь — Сяргей Новік, Бярозка Васілёк — Васіль Камароўскі, Верас Зоська — Людвіка Войцік, Верас Зм. — Дзмітрый Бяспалы, Верас Уладзімір — Уладзімір Зянько, Драч Мікола — Аляксандр Каратай, Колас Якуб — Міхась Кудзелька, Колас Якуб — М. Горцаў, Колас Якуб — Канстанцін Міцкевіч, Крапіва Мацей — Алаіза Пашкевіч, Чыж Акім — Хведар Жычка, Арал М. — Сцяпан Пяцельскі, Багун Міхась — Міхаіл Блошкін, Васілёк Міхась — Міхаіл Касцевіч, Вярба Вера — Гертруда Сакалова, Галубок Уладзімір — Уладзімір Голуб, Кавыль Міхась — Язэп Лешчанка, Ракіта Сяргей — Сяргей Законнікаў, Салавей Алесь — Альфрэд Радзюк і інш.* Так, на пытанне, чаму ён абраў псеўданім *Крапіва*, Кандрат Кандратавіч адказаў: *“Матывы былі розныя. Па-першае, я не лічыў свае творы тако часу сапраўды мастацкімі і саромеўся падпісаць іх сваім прозвішчам. Па-другое, маё прозвішча Атраховіч – нязручнае для вымаўлення і нялёгкае для запамінання. Па-трэцяе, сатырычны характар маіх твораў, у якіх часам называліся і сапраўдныя імёны, патрабаваў нейкага прыкрыцця хоць бы ў выглядзе псеўданіма. У адпаведнасці з характарам жанру я і выбраў “Крапіву”* [Роднае слова, 1997, № 12, с. 5]. Сваё мастацкае крэда сатырык раскрывае і ў вядомым праграмным вершы “Крапіва”, дзе выяўляецца сутнасць яго псеўданіма: *Я ў мастацкім агародзе / Толькі марная трава. / А якая? Смех, ды і годзе: / Я — пякучка-крапіва. / Я расту вось тут пад плотам / І не так даўно ўзышла, / А ўжо многім абармотам / Рукі-ногі апякла.*

А вось Яўген Скурко з 1932 года стаў карыстацца псеўданімам *Максім Танк*: *Максім* — у гонар вельмі папулярнага ў тыя часы пралетарскага пісьменніка *Максіма Горкага*, а *Танк* — па кантрасту з «*батанічнымі*» псеўданімамі, якіх у беларускай літаратуры было даволі многа і якія паводле самога *Танка* былі ўжо “разабранымі” [9, с. 10]. Крыху інакш тлумачыць гісторыю ўзнікнення

псеўданіма Яўгена Скурко яго сябра *Пятро Кузюкевіч*: “На той час, калі мне спатрэбіўся псеўданім, — згадваў Яўген Іванавіч, — каласы, васількі, верасы і іншыя падобныя псеўданімы былі разабраны. А мне хацелася мець бойкі псеўданім, тым больш, што з Захаду насоўвалася фашысцкая пагроза. Вырашыў спыніцца на модным ў тых часы слове «танк», што атаясамлівалася з моцай, сілай супраціўлення. А каб танк стаў больш грозным, я яго «ўзброіў» рускім кулямётам «максімам». Так я стаў *Максімам Танкам*” [“Польмя”, 1999, № 9, с.178]. Сваю версію паходжання асноўнага псеўданіма Яўгена Скурко прапанаваў таксама даследчык яго творчасці Вячаслаў Рагойша: “Першая частка псеўданіма ў чытачоў выклікала літаратурныя асацыяцыі (*Максім Горкі, Максім Багдановіч*), але другая (*Танк!*) гучала надзвычай дзёрзка, як выклік усяму ранейшаму і тагачаснаму беларускаму іменаслову (*Купала, Колас, Гарун, Васілёк, Чарот*)” [“Роднае слова”, 2001, № 11, с. 39].

Псеўданім *Максім Танк*, — як піша Мікола Трус, даследчык яго творчасці, сёння патрэбна ўспрымаць праз прызму не этымалогіі, а звыкласці гучання, што асацыюецца з багатай творчай спадчынай і актыўнай грамадскай дзейнасцю класіка беларускай літаратуры. Мікола Трус прыводзіць некалькі тлумачэнняў. Так ён дае разгорнуты каментарый да псеўданіма класіка, які быў змешчаны ў пісьме паэта ад 10 снежня 1991 г. да *Марыі Шыкуць*: «Псеўданім свой я выбраў не толькі таму, што мне, як *танку*, ва умовах былой Заходняй Беларусі трэба было прабівацца праз розныя акупацыйныя і цензурныя перашкоды, але і таму, што ўсе віды флоры былі разабраны маімі папярэднікамі і сябрамі. Прыгадайце толькі: *Колас, Гушча, Чарот, Крапіва, Бярозкін, Васілек* і г. д. Ды слова “танк” больш асацыіруецца з адной са старэйшых форм японскай паэзіі — “танк” — “танка” (пяцірадковы нерыфмаваны верш). Як бачыце, псеўданім гэты мае пэўнае дачыненне і да літаратуры. Ды ад псеўданімаў, як і ад прозвішчаў, нельга патрабаваць, каб яны адпавядалі сваім гучаннем, бо тады *Максім Горкі* павінен быць *горкім*, *Міхаіл Галодны* — *галодным*, *Змітрак Бядуля* — *бядулем*, *Якуб Колас* — *коласам*, *Кузьма Чорны* — *чорным* і г. д. А што да зброі знішчэння, дык ёю можа быць і кавенька, на якую абапіраемся, і нож, якім кроім хлеб, і агонь, падораны нам Праметэем, і многія дзяржаўныя сімвалы, і нат пяро» [Роднае слова, 2013 - № 1. С. 12].

Змагарніцкі настрой паэта ў заходнебеларускім перыядзе творчасці падмацаваны шэрагам іншых псеўданімаў: *Аўгень Бура, А. Граніт, А. Сівер*.

Яўген Лецка, даследчык творчасці паэта-эмігранта трагічнага лёсу *Міхася Кавыля* (сапраўднае прозвішча Язэп Лешчанка), тлумачыць яго псеўданімы наступным чынам: “На раннім этапе сваёй творчасці, яшчэ вучнем Грэскай сямігодкі (1929 г.), Язэп належаў да літаратурнага аб’яднання «Маладняк» і друкаваўся пад псеўданімам *Я.Маёвы*, сутнасць якога даволі празрыстая. Падобныя псеўданімы былі ў асаблівай пашане ў той час. Параўнаем: *Майскі* — псеўданім *Майсея Чавускага; Барвінец, Бунтарны, Мсцівец, Чырвоны звястун* — псеўданімы *Валянціна Таўлая; Пешамайскі, Красны жак* — *Яфіма Садоўскага; Ярыла Чырвоны, Чырвоны* — *Самуіла Плаўніка (Змітрака Бядулі)* і інш. Між іншым з прозвішчам *Я.Маёвы* вядомы персанаж, таксама паэт, у “Палескай хроніцы” *Івана Мележа*. Як мяркую *Я Лецка*, верагодна, што прататыпам рамантычнага, улюбёнага ў Беларусь юнака якраз і паслужыў Язэп Лешчанка. Трапіўшы надоўга ў эміграцыю, ён абраў іншы псеўданім — *Міхась Кавыль*, пад якім і замацаваўся ў літаратуры” (“ЛіМ”, 5 кастрычніка 2001, с. 4).

Названая вышэй разнавіднасць псеўданімаў-прыметнікаў, як адзначаюць *А. Супяранская* і *Г. Суслава* выяўляецца ўпершыню ў рускай літаратуры ў канцы XIX – пачатку XX ст.: *Максім Горкі, Міхаіл Галодны, Дзям’ян Бедны, Антон Левы, Антон Новы, Фама Бярозавы*. З’яўленне іх патрэбна разглядаць як своеасаблівую канкурэнцыю псеўданімаў, модай на арыгінальнасць, модай на псеўданімы пэўных тыпаў. Безумоўна, форма і змест (лексічнае значэнне, іх апелятыў) такіх адзінак становяцца вызначальнымі паказчыкамі іх арыгінальнасці і адрознення ад звычайных і тыповых прозвішчаў і псеўданімаў [8, с. 138].

Вядома, што пад уплывам *Івана Луцэвіча (Янкі Купалы)* многія беларускія паэты і пісьменнікі імёны *Янка, Янук, Ян* сталі актыўна выкарыстоўваць як кампанент для ўтварэння новых псеўданімаў, улічваючы самыя разнастайныя патрабаванні да такіх найменняў: *Янка Маўр* (*Іван Фёдарав*), *Янка Журба* (*Іван Івашын*), *Янка Бярозка* (*Павел Кавалёў*), *Янка Шарахоўскі, Шаранхоўскі* (*Іван Шарахоўскі*), *Янка Бобр* (*Станіслаў Шушкевіч*), *Янка Тутэйшы* (*В. Радзевіч*), *Ян Баранскі* (*Уладзімір Корбан*), *Янка Кліч* (*Зміцер Жылуновіч*), *Янка Нёманскі* (*Іван Пятровіч*), *Янка Маланка* (*Іван Маразовіч*), *Янка з Часнік* (*Іван Баркевіч*) і інш. Частка творчай інтэлігенцыі пад уплывам сваіх папярэднікаў імя *Іван* змяніла на *Ян, Янка* —

Ян Скрыган, Янка Маўр, Янка Брыль, Янка Сіпакоў.

На высокую частотнасць імёнаў *Янка, Янук, Ян* у псеўданімах дзеячаў творчай інтэлігенцыі звярнуў увагу ў свой час *Ян Скрыган*, які, як ён прызнаваўся, нават сумняваўся ў тым, што ў мове беларусаў гэтыя імёны, мабыць, не такія ўжывальныя і частыя, як у польскай ці чэшскай, бо сярод асноўнай часткі беларускага насельніцтва часцей можна пачуць такія звыклыя, як *Іван, Васіль, Рыгор, Аркадзь, Міхал, Язэп...* У сувязі з гэтым Скрыгану, як ён успамінаў, прыйшлося нават правесці невялікае даследаванне, высвятляючы функцыяванне і межы бытавання імёнаў *Ян, Янка* ў беларускай мове і яе гаворках. “*Я прагледзеў, пісаў ён, — назвы паселішчаў, утвораныя ад імёнаў Ян і Янка, ад карэнных жыхароў бог ведае якога даўняга часу. Па Віцебскай вобласці аказалася: ад імя Іван утворана 22 паселішчы (Яновічы, Янава, Янаўшчына, Янушова і пад.); ад імя Янка — 8 паселішчаў (Янкавічы, Янкава, Янкаўшчына і пад.. Пасля гэткай экскурсіі ў тапаніміку я наспакайнеў: выходзіць, што ў мяне імя даўняе, тутэйшае, не чужое*” [5, с. 230].

Паэт, мастак і камерсант *Адам Глобус* (Уладзімір Вячаслававіч Адамчык) тлумачыць выбар свайго псеўданіма наступным чынам: *Глобус*—гэта дзясвоца прозвішча яго маці, а не намёк на першага чалавека на зямным шары. *Адамчык* — прозвішча яго бацькі беларускага прэзаіка Вячаслава Адамчыка. З двух прозвішчаў (*Глобус* і *Адамчык*) сын прэзаіка і стварыў сабе псеўданім — *Адам Глобус*, пад якім ён больш вядомы, чым пад сапраўдным трохіменнем. Такім чынам, псеўданім створаны даволі арыгінальна, бо ў ім выкарыстана самае вядомае не толькі сярод хрысціян імя *Адам* — чалавек божы, ад якога паходзіць і сапраўднае сямейнае прозвішча носьбіта псеўданіма, а таксама і прозвішча маці *Глобус*, аманімічны апелятыў якога абазначае зменшаную ў мільёны разоў мадэль зямнога шара. Адным словам, у адно цэлае аб’яднаны *божае, сямейнае, сусветнае*, прычым назоўнік *глобус* лацінскага паходжання мае спецыфічны фармант *-ус*, якім у анамастыцы часта завяршаюцца экзатычныя навукова падобныя прозвішчы і псеўданімы. Параўн.: у Я. Коласа: *Глебусімус* — лагодны, жартаўлівы зварот да П. Глебкі; *Пантэрус* — псеўданім Саламона Рысінскага і інш. Такі арыгінальны псеўданім і *Юлія Алесьніна*, у аснове якога два ўласных імя бацькоў паэтэсы — *Алесь* і *Ніна*.

У пошуках арыгінальных псеўданімаў некаторыя аўтары звярталіся да *анаграм* — перастановак літар ці складоў у сваіх

прозвішчах або да *палінонімаў* — такіх псеўданімаў, якія ўтвараліся ў выніку чытання прозвішча наадварот. Так, на беларускім анамастычным матэрыяле тлумачыцца псеўданім-палінонім рускага паэта Аляксандра Блока. Вядома, што ў часы першай сусветнай вайны ён служыў у 13-й інжынерна-будаўнічай дружыне, якая дыслацыравалася на Заходнім фронце ў раёне пінскіх балотаў. Жыў паэт у фальварку князя Друцкага-Любецкага, што непадалёк ад паселішчаў Парахонск, Лапаціна, Колбы. Назва апошняй вёскі здзіўляла Блока, асабліва тым, што ў ёй кожны другі жыхар меў прозвішча *Колб* ці *Колбік*, а калі прачытаць наадварот, то атрымаецца *Блок*. Паэт і сапраўды, як сведчаць даследчыкі яго творчасці, падпісаў некаторыя свае вершы псеўданімам *А. Колб* [“Роднае слова”, 1999, № 5–6, с. 102].

Падобным спосабам утваралі псеўданімы Лукаш Бэндэ — *Нэдбэ*, А. Бабарэка — *А. Рэка*, Рыгор Бахта — *Горбах Р.*, А. Лобач — *Чабола*, П. Кавалёў — *П. Уёлавак*. Беларускай анамастыцы ўласцівы калектыўныя псеўданімы, калі пад адным штучным найменнем «хаваецца» некалькі аўтараў: *Я. Лупаты* — Янка Брыль, А. Каратай, П. Панчанка, Я. Скурко. Упершыню названы псеўданім (*Я. Лупаты*) быў засведчаны ў 1946 годзе ў часопісе “Вожык” гэтыя аўтары апублікавалі там гумарыстычны рэпартаж пра чарговы пленум Саюза пісьменнікаў Беларусі: ад Янкі Брыля замацавалася ў псеўданіме “*Я*”, ад Пімена Панчанкі — “*па*”, ад Максіма Лужаніна — “*лу*”, ад Максіма Танка — “*т*”. [7, с. 55]. Псеўданім *І. Сібарсач*, *Я. Сіпакоў*, *Р. Барадулін*, *Б. Сачанка*; *Шаўцы* [4, с. 55]. А пляменнік паэта *Ніла Гілевіча* і сын пісьменніка *Міколы Гілевіча* (Міколы Гіля) — *Мікалаі Мікалаевіч Гілевіч* — даследчык літаратуры, журналіст, выбраў сабе, гуляючы словамі, псеўданім *Мікола Віч*, узяўшы за аснову другую частку ад афіцыйнага прозвішча *Гіле-віч*. Дарэчы, першая яго частка — гэта ўсталяваны псеўданім яго бацькі, пісьменніка *Міколы Гіля*. Такім чынам, бацька і сын, падзяліўшы паміж сабою афіцыйнае прозвішча *Гіле-Віч*, стварылі арыгінальныя псеўданімы.

Беларускай літаратуры вядомы псеўданімы, утвораныя ад зліцця ў адно слова розных скарачэнняў імя і прозвішча аўтара: *Легал* — Леанід Галубовіч. У аповесці Якуба Коласа “На прасторах жыцця” *Аленка Гарнашка* — галоўная гераіня аповесці, піша карэспандэнцыі ў газету, падпісаўшыся псеўданімам, скамбінаваным з яе (Алены Гарнашка і *Сцяпана Баруты*) прозвішчам *Багар*, што расшыфруваецца як “Барута і Гарнашка”.

Частка беларускіх пісьменнікаў, асабліва пасляваеннага перыяду не заўсёды карысталася псеўданімамі, а сваё аўтарства мастацкага тэксту сведчыла ўласным імя і афіцыйным прозвішчам, выяўляючы ў такім іменаванні сваю нацыянальную і нават рэгіянальную адметнасць: *Васіль Быкаў*, *Рыгор Барадулін*, *Алег Лойка* і інш. Так, сярод значнай плеяды беларускіх пісьменнікаў – ураджэнцаў усходняга Палесся – выразна выдзяляюцца “тры Іваны” – Іван Паўлавіч Мележ, Іван Пятровіч Шамякін, Іван Якаўлевіч Навуменка – народныя пісьменнікі Беларусі, удастоеныя самых высокіх дзяржаўных узнагарод, усенародна прызнаныя класікі беларускай літаратуры, чый шматгранны талент мастакоў слова засведчаны ў разнастайных класічных творах, вядомых не толькі ў Беларусі, а і далёка за яе межамі. На долю гэтых пісьменнікаў, іх пакалення, выпалі самыя вялікія выпрабаванні лёсаў. Іх несумненны і ўнікальны талент, ураджэнцаў некалі забітага і адсталага Палесся, “края лясоў і балот”, гартавалі і выпрабавалі на трываласць надзвычай трагічныя і гераічныя падзеі XX ст. – станаўленне маладой рэспублікі Саветаў, супярэчлівая калектывізацыя ў 30-я XX ст. гады, небывалыя па трагізму і гераізму гады Вялікай Айчыннай вайны, росквіт і заняпад ідэй і планаў пабудовы сацыялізму і камунізму на адной шостаі частцы планеты, вяртанне са шматлікімі праблемамі да сваіх спрадвечных вытокаў у дзяржаўным будаўніцтве, станаўленне нацыянальнай ідэй і інш. Усё гэта прайшло праз дэсы гэтых пісьменнікаў і персанажаў іх твораў.

Адметнасць і непаўторнасць на фоне іншых беларускіх пісьменнікаў выявілася нават на іх

імянах, яны не сталі карыстацца псеўданімамі, а засталіся *Іванамі*, якія заўсёды помнілі сваё радство. Яны паламалі ўсталяваную традыцыю, створаную беларускай нацыянальнай інтэлегенцыяй канца XIX – пачатку XX ст., калі яе прадстаўнікі, ідучы за модай, ламаючы канфесійныя традыцыі, выбіралі сабе псеўданім. І тады *Іван* традыцыйна становіўся *Янкам*, *Янам*: Іван Неслухоўскі → *Янка Лучына*, Іван Луцэвіч → *Янка Купала*, Іван Фёдараў → *Янка Маўр* і г.д. Стаўшы знакамітымі пісьменнікамі, яны не сталі *Янамі*, *Янкамі*. Такім кансерватызмам, на наш погляд, яны (Іван Мележ, Іван Шамякін, Іван Навуменка) выразна падкрэслівалі цесную сувязь са сваёй “*малой радзімай*” – Усходнім Палессем, дзе імя *Іван* сярод палешукоў самае тыповае, самае частае, а імёны *Янка*, *Ян* – рэдка.

Сімвалічны сэнс гэтага імя яшчэ больш актуалізаваўся пасля вялікай Перамогі ў 1945 г., бо імя *Іваны* – г.зн. беларусы, рускія, украінцы ўнеслі самы значны ўклад у Вялікую Айчынную вайну, гэта імя ў беларускай літаратуры больш за іншыя перадае нацыянальна-культуралагічны фон, а ўсе “*Тры Іваны*” дастойна прадстаўлялі свой народ у адказны для ўсяго чалавецтва перыяд. Магчыма, што гэтыя мастакі слова бралі пад увагу і тое, што ў вялікай сусветнай літаратуры, культуры былі вельмі вядомыя *Іван Вазаў*, *Іван Тургенев*, *Іван Бунін*, *Іван Айвазоўскі* і інш. Між іншым, імя *Іван*, як было заўважана даследчыкамі, у беларускай літаратуры актыўна стала паяўляцца сярод пісьменнікаў толькі ў пасляваеннай літаратуры.

Літаратура

1. Саламевіч, Я. Слоўнік беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI– XX ст.ст.) / Янка Саламевіч. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1983. — 207 с.
2. Саламевіч, Я. Хочацца, каб ведалі... : Псеўданімы беларускіх пісьменнікаў / Янка Саламевіч // Роднае слова. — 1998. — № 10. — С.193—202.
3. Мезенка, Г. М. Беларуская анамастыка: навучальны дапаможнік для студэнтаў універсітэтаў / Г. М. Мезенка. — Мінск : Вышэйшая школа, 1997. — 119 с.
4. Лойка, А. А. Займальны літаратура : эсэ / Алег Лойка. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2009. — 173, [2] с.
5. Скрыган, Я. Некалькі хвілін чужога жыцця : апавяданні, успаміны, роздум / Ян Скрыган. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1990. — 358 с. : 7 л. іл., партр.
6. Шур, Васіль. 3 гісторыі ўтварэння і паходжання беларускіх псеўданімаў / В. Шур // Польша – 1004 – №8. – С. 207 – 215.
7. В. Шур, С. Кураш. Слова ў мастацкім кантэксце: онімы, метафары. Манаграфія. – Мазыр, 2013 – С. 49 – 63.
8. Суперанская, А.В. Современные русские фамилии / А. Суперанская, А.В. Сулова – М.: Наука, 1981. – 176 с.
9. Танк, М. Избранное / Максим Танк. – М.: Прогресс, 1971. – 385 с.